

УДК 327.8 (477)

Місце історичної пам'яті у розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин

О.С. ДВУРЕЧЕНСЬКА

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: sar04@mail.ru

Авторське резюме

Історична пам'ять – це один з головних компонентів формування української національної ідентичності. Спільне уявлення про минуле власного народу є основою для згуртування народу і його подальший розвиток як нації. Процесу передачі історичної пам'яті перешкоджає ряд проблем. Під час ознайомлення з інформацією про минуле українського народу можна зіткнутися з фрагментарністю матеріалів, їх необ'єктивністю, низьким рівнем науковості, заполітизованістю. Загрозою для збереження та передачі історичної пам'яті стають постійні дискусії щодо змісту підручників з історії України.

Участь України у сучасних міжнародних відносинах посилює зовнішні загрози для існування історичної пам'яті. Серед них можна виділити глобалізацію та «м'яку силу» як метод зовнішньої політики сучасних акторів міжнародних відносин. Так, процеси глобалізації сприяють формуванню глобальної культури. Негативним наслідком дії «м'якої сили» є формування ставлення до власної історії та культури як примітивних, малозмістовних та надання переваги більш привабливій іноземній культурі. Це може негативно відобразитися на єдності українського народу та призвести до втрати національної ідентичності.

Отже, політика в сфері історичної пам'яті безпосередньо впливає на здатність України протидіяти негативним викликам сучасних міжнародних відносин.

Ключові слова: історична пам'ять, міжнародні відносини, історія України, національна ідентичність, нація, глобалізація, глобальна культура, «м'яка сила».

Place of historical memory in the development of Ukraine as a subject of contemporary international relations

O.S. DVURECHENSKA

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: sar04@mail.ru**Abstract**

Historical memory is one of the main components in the formation of Ukrainian national identity. Understanding of the nation's past is a fundamental principle of people's unity and their further development as a nation. There are a lot of problems that can disturb the transfer of historical memory. While studying the past of Ukrainian people, one can come across the fragments of information that seems bias, has low scientific level and is politically charged. Constant discussions on the contents of history book about Ukraine become a threat for transfer of historical memory.

Ukraine's involvement in the modern international relations enhances external threats to existence of the historical memory. Globalization and «soft power» can be distinguished as methods of foreign policy players in the international relations. Thus, the processes of globalization contribute to the formation of global culture. A negative consequence of «soft power» brings primitive and unessential attitude to own history and culture and makes foreign culture more attractive. It can have negative influence on unity of Ukrainian nation and leads to loss of national identity.

Thus, the policy, which is connected with historical memory, directly affects the ability of Ukraine to counteract the negative challenges of modern international relations.

Keywords: historical memory, international relations, history of Ukraine, national identity, nation, globalization, global culture, «soft power».

Постановка проблеми. Історична пам'ять виступає тим елементом ідентичності народу, який сприяє протистоянню народу зовнішнім негативним впливам, його єднанню і процесам державотворення. Історична пам'ять – це духовний феномен, притаманний кожній етнічній спільноті, і пов'язаний з формуванням, передачею та збереженням уявлень про події

минулого та сьогодення. Під час передачі історичної пам'яті від покоління до покоління не можна уникнути її трансформації, що пов'язано з об'єктивними (особливості епохи) та суб'єктивними (особливості світогляду окремої людини) чинниками, проте основна складова лишається незмінною. Збереження та передача історичної пам'яті відіграють ключову

© О.С. Двуреченська, 2014

роль у національній самосвідомості кожного покоління окремого етносу. Знання про минуле впливає також на формування громадської думки та спосіб мислення окремих представників сучасного суспільства. Велике значення відіграє історична пам'ять у житті українського народу. Особливо зважаючи на динамічність української історії та неоднозначне ставлення до ряду історичних подій в українському суспільстві. Історична пам'ять відіграє суттєву роль у консолідації українського народу, а отже, і формуванні відповідно до національних інтересів зовнішньої політики держави та позиції держави на міжнародній арені.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження історичної пам'яті знайшло широке відображення в роботах українських науковців. Так, Ю. Зерній досліджує зміни у державній політиці пам'яті в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. та аналізує проблеми в цій сфері [3; 4]. У статті В. Солдатенко звертається увага на проблему термінологічного визначення термінів «історична пам'ять» та «національна пам'ять» [8]. Проблема існування української національної ідентичності в умовах глобалізації розкривається в монографії дослідниці Н. Пелагеші [7]. Дослідженню історичної пам'яті та проблемам її існування в умовах сучасного розвитку політики та культури присвячені роботи А. Коник та Т. Вольфовської [5; 2]. Багатогранність поняття «історична пам'ять» та роль цього феномена у розвитку суспільства надає широкі перспективи для подальшого його дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні місця історичної пам'яті в розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Історична пам'ять стала визначальним чинником розвитку української нації наприкінці ХVІІІ ст., коли українці практично втратили свою еліту і перетворилися на селянську націю. Саме зі збирання усної народної творчості, переказів, легенд про українське минуле на межі ХVІІІ – ХІХ ст. розпочинається українське національне відродження, формування у свідомості еліти та пересічного українця розуміння героїчного історичного минулого України та права українців на формування власної держави. Процес відродження пройшов складний, але прогресивний шлях від поодиноких, інколи анонімних робіт («Історія Русів»), присвячених доведенню унікальності української нації, до політичної боротьби за автономію та незалежність Української держави. Варто звернути увагу, що у боротьбі за відродження української нації брали участь не лише етнічні українці. Наприклад, рід Д. Донцова походив з Воронежчини, а В. Липинський був представником польського шляхетського роду.

Процес передачі історичної пам'яті зале-

жить від характеру джерел інформації і може бути заснованим на усних переказах, писемних джерелах та особистій участі в історичних подіях. Важливим є також ознайомлення з бібліотечними та музейними фондами, де зберігаються матеріальні пам'ятки історико-культурної спадщини. Українська історія надає значний матеріал для формування історичної пам'яті, але процес донесення його до суспільства та передача нащадкам пов'язаний з рядом складнощів і зазнає впливу багатьох факторів.

В Україні на високому рівні розвинуті музеї, бібліотеки, театри, творчі гуртки тощо. Культурні заклади не тільки доступні для населення, але й дуже часто населення залучається або стає ініціатором їх створення.

Варто зазначити, що відвідування українським населенням культурних закладів сьогодні не отримало широкої масовості. Згідно з соціологічними дослідженнями у вільний від основної чи домашньої роботи час у 2010 р. 86,6 % українців надають перевагу перегляду телепередач (у 1994 р. – 79,2 %), 51,9 % – читанню газет (у 1994 р. – 53,6 %), 20,3 % – заняттям з комп'ютером (у 1994 р. – 4,7 %) [6]. В той же час жодного разу на місяць не відвідали музею та виставки живопису – 70 %, бібліотеки – 73,4 %, театру – 74 %, дискотек – 74,1 % [6]. Можна зробити висновок, що українці долучаються до української культури переважно через ті засоби, які існують поруч – телебачення, комп'ютер, газети. А отже, виникає проблема якості культурної продукції, яку можна отримати через ЗМІ. Окремо варто виділити світову мережу Інтернет, з якою пов'язана не скільки проблема якості, скільки проблема вибору продукції. Проте, чи можна вважати рівноцінним вплив на емоційну сферу людини, наприклад від театральної вистави, переглянутої по телебаченню й безпосередньо в театрі? Виключенням може стати читання художньої літератури, але кількість людей, які приділяють увагу даному виду діяльності, неухильно скорочується (37,7 % - у 1994 р. та 21,1 % - у 2010 р.) [6].

Процесу передачі історичної пам'яті перешкоджають відмінності у доступності культурних явищ та долученості до них міського та сільського населення. Незважаючи на відсутність широких можливостей знайомитися з новітніми тенденціями української культури, село, безумовно, залишається провідним носієм традиційної української культури, вірувань та обрядів.

З відображенням та передачею історичної пам'яті пов'язано і ряд інших проблем. Проблема повноти та об'єктивності відображення культурних процесів, особливо у передачі подій історичного минулого українського народу. Наприклад, гострі дискусії в українському суспільстві розгорнулися навколо шкільного

курсу історії України. Сучасні інформаційно-комунікативні технології сприяють накопиченню великого обсягу матеріалу про минуле і сьогодення і дозволяють зробити дану інформацію доступною для широких верств населення. Проте виникає проблема ознайомлення широких кіл громадськості з подіями історії України, уникаючи неякісного, поверхневого, недостовірного матеріалу та фрагментарності в цій сфері. Знання про історію не повинні ідеологічно роз'єднувати націю, ставати об'єктом маніпуляції підживлювати крайній націоналізм або сепаратизм. Тому ще однією нагальною потребою є об'єктивність у висвітленні подій історичного минулого України. Важливим є також зацікавити населення поповнювати свої знання про історію власного народу поза межами навчальних аудиторій.

Геополітичне розташування України призводить до того, що на території України відбувається боротьба європейської та російської ідентичностей, яка обумовлена політичними та економічними чинниками. Значне місце проблема збереження та передачі історичної пам'яті посідає у відносинах України з Російською Федерацією.

Особливості історичного розвитку України і Росії обумовили особливу увагу Росії до політики в сфері формування української історичної пам'яті. З середини XVII ст. українські землі перебували у складі Російської імперії, а з початку XX ст. – у складі СРСР, тому для України і Росії характерні тісно пов'язані між собою сюжети історичного минулого. Також інтерес Росії до української історичної пам'яті пов'язаний із реалізацією російської гуманітарної політики. Хрестоматійними стали приклади діаметрально протилежної оцінки в українських та російських наукових та громадських колах сюжетів, пов'язаних з Полтавською битвою 1709 р., національно-визвольними змаганнями українців 1917 – 1921 рр., діяльністю ОУН-УПА, Голодомором 1932 – 1933 рр. тощо. Офіційна російська влада сприяє розповсюдженню через ЗМІ, друковані та електронні ресурси ставлення Росії до подій українського минулого та сьогодення. Зокрема, резонансним став проект створення спільного з Росією підручника з історії.

Варто відзначити, що участь офіційної російської влади у справі популяризації історико-культурної спадщини проявляється у власній її роботі, фінансовій підтримці відповідних закладів та проектів, сприянні у формуванні та діяльності неурядових організацій. Російська продукція сьогодні широко представлена в українському медіа-просторі. Російська наукова та популярна література за обсягами та доступністю для населення складає серйозну конкуренцію українським виданням. На формування історичної пам'яті впливають також

доступні для українського населення російські інтернет-сайти.

Таким чином, історична пам'ять займає важливе місце не лише у розвитку консолідації української нації, але й у відносинах України з іншими державами.

Наслідком розпаду Радянського Союзу і припинення «холодної війни» стало виникнення постбіполярної системи міжнародних відносин, яка сформувала нові правила і принципи взаємодії держав на світовій арені. Україна отримала можливість проголосити себе незалежною державою і з 1991 р. самостійно формувати свою зовнішню політику.

Зважаючи на обмежену участь України у попередніх системах міжнародних відносин і практично відсутність традицій відносин з іншими державами Європейського регіону, перед Україною в XXI ст. стоїть нагальне завдання зайняти гідне місце в сучасній системі міжнародних відносин відповідно до свого геополітичного положення та ресурсного потенціалу.

Сучасна система міжнародних відносин набула ряд особливостей, серед яких варто виділити декілька. Провідною особливістю розвитку сучасних міжнародних відносин є наявність процесів глобалізації, тобто зростання системного взаємозв'язку людства, руху до створення міжнародного глобального, світового суспільства. У культурній сфері сучасні дослідники по-різному визначають вплив глобалізації: одні характеризують його як організацію єдності різноманіття, інші – як уніфікацію культурного простору, часто глобалізація розуміється як вестернізація. Уніфікація та вестернізація сприяють формуванню/впровадженню єдиної системи цінностей, правової культури і моделі поведінки, що безумовно полегшує спілкування між представниками різних народів. З іншого боку, обидва явища можуть призвести до знищення національно-культурного різноманіття, до виникнення ціннісної нерівності і відповідно міжкультурних конфліктів.

Ще однією особливістю розвитку сучасного світу є процес інформатизації. Національний культурний розвиток України у XXI ст. тісно пов'язаний з інформатизацією світового та вітчизняного простору. Як відомо, інформатизація в своєму розвитку пройшла кілька стадій (поява мови, писемності, друкарства, новітніх інформаційних технологій). Суттєва часова відстань між кожним етапом інформатизації надавала можливість адаптувати нововведення під власні національні потреби та використати для подальшого розвитку національної культури.

Сучасний етап інформатизації охоплює значне коло учасників і відбувається в умовах браку часу на обробку інформації, яка потрапляє на територію України ззовні, і таким чином ускладнює роботу щодо збереження інформаційного суверенітету України. У ре-

зультаті відбувається сприйняття українцями культурних звичаїв інших народів і впровадження їх в індивідуальну свідомість індивідуума, що часто нагадує культурний колоніалізм. Сучасні інформаційні технології не просто дозволяють отримувати інформацію, а сприяють формуванню потрібного типу культурної свідомості. Наслідком таких процесів є загроза втрати культурної ідентичності. Глобалізація інформаційного простору посилюється глобалізаційними процесами в політичній, економічній, соціальній сферах (зокрема, фінансовою глобалізацією, діяльністю іноземних компаній на території України, розвитком інформаційно-комунікативних технологій, міграційними процесами, формуванням спільних цінностей, правових норм, моделей поведінки, необхідністю боротьби з глобальним суспільним злом та сприянням розвитку глобальних суспільних благ тощо).

У процесі культурної глобалізації кожен учасник привносить частку своєї культури у формування глобальної культури, натомість має можливість перейняти частки інших національних культур, сукупний обсяг яких значно більший від конкретного особистого вкладу. Дані фрагменти необов'язково відображають специфіку національної культури. Сучасна глобальна культура представляє собою не сукупність, а симбіоз багатьох елементів культури різних народів, який призводить до формування культури нової якості, не пов'язаної з якимось одним народом, стандартизованої, уніфікованої для всіх. На основі даної уніфікованої культури формується людина нового типу, людина-космополіт, «громадянин усього світу». Зважаючи на вплив глобальної культури на представників різних народів, виникає проблема збереження національної культури, оскільки саме людина – є основним носієм історичної та сформованої на її основі політичної пам'яті. Ці процеси пов'язані з провідним принципом глобалізації культури – протиставлення/поєднання масового та індивідуального. Проте британський дослідник Е.Д. Сміт вважає, що глобальна культура не зачіпає конкретні культурні ідентичності та їх історичну пам'ять [1, с. 207]. В Україні дані соціологічних опитувань про ставлення її населення до держави носять суперечливий характер. Так, громадянином України себе вважало у 2010 р. 51,2 % населення (45,6 % у 1992 р.), громадянином Європи 0,9 % (3,8 % у 1992 р.), громадянином світу 3,1 % (6,4 % у 1992 р.). Проте серед характеристик, які презентують уявлення населення про українську культуру, найбільша кількість респондентів обрала такі: недоступна, чужа, непатріотична, примітивна, малозмістовна, непопулярна [6].

Формування глобальної масової культури ускладнює процес національної самоідентифі-

кації, змінює систему цінностей, призводить до суттєвого викривлення історичної пам'яті та зменшує зв'язок між поколіннями. Протилежним, але теж негативним наслідком у контексті проблеми консолідації та ідентифікації української нації може стати відсутність нової моделі історичної пам'яті, або виникнення кількох її варіантів.

З розвитком сучасних міжнародних відносин пов'язане і застосування «м'якої сили», як провідного методу зовнішньої політики. Це може негативно відобразитися на формуванні та передачі історичної пам'яті. «М'яка сила» – один із методів зовнішньої політики, який дозволяє отримати бажаний результат для суб'єкта міжнародних відносин за рахунок несилових засобів впливу на інший суб'єкт чи суб'єкти.

Основа «м'якої сили» полягає у привабливості суб'єкта, який здійснює вплив. Значне місце у формуванні привабливості суб'єкта впливу відіграють культурні чинники. Формування привабливих цінностей та образу країни відбувається за допомогою сучасних інформаційних технологій, матеріалів у ЗМІ, фільмів, книг, музики, одягу, побутових речей, наукових, культурних та спортивних досягнень, ставленням до прав людини і громадянина. Важливою є правильна подача інформації та залучення до ознайомлення з нею широких верств населення.

Завдяки використанню «м'якої сили» держава не тільки здатна досягти поставлених політичних цілей, а й вплинути на втрату самоідентичності населення тієї країни, на яку здійснюється вплив. Рівень впливу «м'якої сили» на суспільство залежить від рівня соціально-економічного розвитку цього суспільства і його здатності до сприйняття зовнішньої інформації.

Висновки. Історична пам'ять є основою для національної пам'яті народу, його консолідації та ідентифікації. Для протидії негативним зовнішнім та внутрішнім впливам на розвиток та передачу історичної пам'яті дана проблематика повинна стати головною у всіх сферах діяльності державних та недержавних суб'єктів в Україні. Варто приділяти увагу інформаційній безпеці, як методу протидії негативним зовнішнім впливам. Для протидії деструктивним тенденціям в середині українського суспільства необхідно приділяти увагу виробленню якісного культурного продукту та сприянню доступу до нього всього українського населення, системи цінностей, яка б відповідала національним традиціям українців. Актуальною для української нації стає проблема формування потужної національної ідеї, яка б змогла стати основою для об'єднання українського народу.

У той же час діяльність державних та недержавних установ, пересічних громадян

України пов'язана з вирішенням проблем функціонування історичної пам'яті не повинна набувати форм крайнього націоналізму, ізоляції, а повинна виробити оптимальні моделі

участі України у сучасних міжнародних відносинах, які б дозволили залучатися до участі у світових культурних процесах, але в той же час протистояти культурному колоніалізму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Висоцький О. Глобальна культура [Текст] / О. Висоцький // Геополітика: енциклопедія / за ред. чл.-кор. НАПН України, д.філос.н., проф. Є.М. Суліми. – К.: Знання України, 2012. – С. 202 – 209.
2. Вольфовська Т. Історична пам'ять як чинник ідентифікації та інтеграції особистості в сучасне поле політики [Електронний ресурс] / Т. Вольфовська. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppp/2011_12/Vol'fov'ska.htm. – Назва з екрана.
3. Зерний Ю. Історична пам'ять як об'єкт державної політики [Електронний ресурс] / Ю. Зерний // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №1(2). – С. 71–76. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/2007_1-2.pdf. – Назва з екрана.
4. Зерний Ю. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан [Електронний ресурс] / Ю. Зерний // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №3(8). – С. 41 – 51. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/2008_3-8.pdf. – Назва з екрана.
5. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури [Текст] / А. Коник // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія «журналістика». – 2009. – Вип. 32. – С. 153–163.
6. Культурні чинники національної пам'яті: історія та сучасність (аналітичний огляд) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.memory.gov.ua/ua/publication/1654.htm. – Назва з екрана.
7. Пеллагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: монографія [Текст] / Н. Пеллагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.
8. Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення [Текст] / В. Солдатенко // Вісник НАН України. – 2011. – № 12. – С. 52 – 63.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2013

REFERENCES:

1. Visotskiy O. Globalna kultura (Global Culture). Geopolitika: entsiklopediya. Kyiv, 2012, pp. 202 – 209.
2. Volfovskaya T. Istorichna pam'yat yak chinnik identifikatsiyi ta integratsiyi osobistosti v suchasne pole politiki (Historical memory as a factor in the identification and integration of the individual into the policy). Regime to access: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppp/2011_12/Vol'fov'ska.htm.
3. Zerniy Yu. Istorichna pam'yat yak ob'ekt derzhavnoyi politiki (Historical memory as an object of public policy). Strategichni prioriteti, 2007, no. 1(2), pp. 71–76. Regime to access: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/2007_1-2.pdf.
4. Zerniy Yu. Derzhavna politika pam'yati v Ukrayini: stanovlennya ta suchasniy stan (State policy of historical memory in Ukraine: establishment and current status of). Strategichni prioriteti, 2008, no. 3(8), pp. 41–51. Regime to access: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/2008_3-8.pdf.
5. Konik A. «Istorichna pam'yat» ta «politika pam'yati» v epohu mediakulturi («Historical Memory» and «Policy of Historical Memory» in the era of media). Visnik Lvivskogo natsionalnogo universitetu im. I. Franka. Seriya zhurnalistika, 2009, no. 32, pp. 153–163.
6. Kulturni chinniki natsionalnoyi pam'yati: istoriya ta suchasnist (analitichniy oglyad) (Cultural factors of national memory: History and Modernity (analytical review)). Regime to access: www.memory.gov.ua/ua/publication/1654.htm.
7. Pelagesha N. Ukrayina u smisloviy viynah postmodernu: transformatsiya ukraïnskoyi natsionalnoyi identichnosti v umovah globalizatsiyi (Ukraine in conceptual postmodern wars: transformation of Ukrainian national identity in the context of globalization). Kyiv, 2008, 288 p.
8. Soldatenko V. Problemi politiki natsionalnoyi pam'yati i zavdannya yiyi naukovo go zabezpechennya (Policy issues of national memory and objectives of its scientific support). Visnik NAN Ukrayini, 2011, no. 12, pp. 52 – 63.

Двуреченська Олександра Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, буд. 72
E-mail: sar04@mail.ru

Dvurechens'ka Olexandra Sergiivna – PhD in historical science, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, Dnepropetrovsk, 49010
E-mail: sar04@mail.ru